

AOT 631.635.64

POMİDOR SORTNÜMUNƏLƏRİNİN VƏ HİBRİDLƏRİNİN BIOMORFOLOJİ TƏSƏRRÜFAT XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**İ.Ş. ƏLİYEVƏ****Azərbaycan ET Tərəvəzçilik İnstitutu**

Tədqiqatın annotasiyası müxtəlif coğrafi mənşəyə malik sortnümunələrin və hibridlərin biomorfoloji əlamətlərinin və qiymətli təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən ibarətdir. Qiymətləndirmə işləri nəticəsində sortnümunələr və yeni yaradılmış hibridlər arasında perspektiv sortlar seçilmişdir. Seçilmiş Cito x Növarası hibrid-5 (82) 2005-ci ildə (Yubiley-60), Qaratağ-256 x Ottava-30 (94) 2013-cü ildə (Azərbaycan-94 sortu) Seleksiya Nailiyyətlərinin sınağı və mühafizəsi üzrə DK-na təqdim olunmuşdur. Yubiley-60 sortu 2010-cu ildə rayonlaşmışdır.

Açar sözlər: Seleksiya, hibrid, perspektiv, bioloji, ekoloji, aqrotehnika, morfoloji göstəricilər.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında yeni aqrar siyasətə keçidlə əlaqədar, kənd təsərrüfatının digər sahələrində olduğu kimi tərəvəzçilik sahəsində olduğu kimi tərəvəzçilik sahəsində də istehsal-əmtəə münasibətlərinin bazar iqtisadiyyatının tələbləri baxımından yenidən qurulması prosesi davam edir. Əhalinin ərzaq, o cümlədən tərəvəz məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi üçün həmin məhsulların istehsal həcmünün artırılması və çeşidinin genişləndirilməsi işi olduqca vacibdir [5, s. 31].

Respublikada tərəvəz məhsullarının, o cümlədən pomidorun istehsalının artırılmasında həlledici amillərdən biri yerli şəraitə uyğun, yüksək məhsuldar, biotik və abiotik amillərin stress təsirinə qarşı davamlı sortların tətbiq edilməsidir [3, s.51]

Odur ki, hazırda respublikamızda pomidorun açıq sahə üçün yüksək məhsuldar və ekoloji plastikliyə malik tez, orta, gec yetişən süfrə, konservlik və yüksək biomorfoloji təsərrüfat əlamətlərinə malik sortların yaradılması olduqca vacibdir.

Bu baxımdan mövcud elmi-tədqiqat dissertasiya işində 1998-2001-ci illərdə pomidorun biomorfoloji təsərrüfat əlamətlərinin öyrənilməsində əldə edilmiş seçilmiş sortnümunələrin və hibridlərin elmi-nəzəri və praktiki nəticələri şərh edilir.

Tədqiqatın materialı və metodikası

Tədqiqat işi üçün material Az.ETTI-nun genofonunda olan sortnümunələrdən və yeni yaradılmış hibridlərdən ibarətdir.

Nəzərdə tutduğumuz bu tədqiqat işində 23 sortnümunədən – Volqoqrad 5/95, Elim sortu, Utro sortu, Novıçok, Lalə (98), Vostok (100), Qaratağ-256 x Qumbolt (9b3), Utro x Marvi (58), Cito x Növarası hibrid-5 (82), VF-145 B (87), WF-63 x j-2in (90), Ottava-36x 2 in x Ottava-30 (93), Qaratağ-256 x Ottava-30 (94), Novıçok x İlyas (113), La pimpinellifolium x Volqoqrad 5/95 (114), Liz.kod.294-Bg-D (DBK₂) x Bentura (127₁), Arzu sortundan seçilmiş xətt (4), Marvi x Utro x Zərrabi (111), İlyas x Lalə (112) (Kolok-k x

Utro) x 92-4 (92₇), Q-58 x Briqantina (121₃), La pimpinellifolium (108), yabanı forma-pimpinellifolium və valideyn formalardan istifadə olunmuşdur.

Mədəni pomidor birillik ot bitkisidir. Ona görə birillik adlanır ki, bir ilin təbii vegetasiya (yaz-yay-payız) dövründə toxumdan cücərib yeni toxum əmələ gətirir, bitkiləri quruyur, qışdan toxum halda keçirlər və hər il bu yolla nəslə davam etdirilir.

Becərilməsindən və torpağın fiziki – mexaniki xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, pomidorun mil kökləri 140-160 sm dərinliyinə və 150-425 sm diametrində ətrafa yayılır. Gövdəsi zərif, şirəli odunlaşmayan olub, inkişaf etdikcə kobudlaşır. Güclü budaqlanma dərəcəsinə malikdir (24-ə qədər). Pomidor kolu böyümə xarakterinə görə indeterminant (məhdud böyüyən) olmaqla iki qrupa bölünür və əsasən adi və ştampli tipdə olur [5, s. 188-189].

Pomidor bitkisində tezyetişən sortlar gec böyüyür, lakin tez inkişaf edir. Nitrat azotu pomidorun çiçəklənməsini ləngidir, ammoniyak azotu isə tezləşdirir.

Pomidor iki gövdəli forma verdikdə, əsas gövdə üzərində 1-ci çiçək salxımının altından çıxan zoğ saxlanır. Bu zoğ 2-3 yarpaqdan sonra çiçək verir.

Çiçək salxımı çiçək qrupunda (monoxazi) yerləşir ki, buna salxım da deyirlər. Salxımda çiçəklərin sayı 7-dən 20-yə qədər, bəzi yabanı formalarda isə 600-ə qədər çatır [1, s.48].

Pomidorun hər çiçəyində 5-6 kasa yarpağı, 5-6 ləpək və 5-6 erkəkcik olur. Onlar ikicinsli olub, öz-özünü tozlandırırlar. Bəzən çiçəklərdə 2,8 – 10,0 %-ə qədər çarpaz tozlanma da gedir [5, s.189].

Meyvələri həqiqi giləmeyvə olub, çəkisi 1 qr-dan 850 qr-a qədər dəyişir. Meyvələr rəngi, forması, iriliyinə görə müxtəlif olurlar. 60 qr-a qədər olanlar orta, 100 qr – dan ağır olanlar isə iri meyvələr hesab olunur.

Orta irilikdə, yastı, yumurtavari toxumlarının üzəri qonur tükcüklərlə örtülü olur. 1000 toxumun

çəkisi 3-5 qr – a qədər olur. Sort xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hər 250-400 kq meyvədən 1 kq toxum əldə etmək mümkündür.

Toxumun cücərib, yeni bitkinin toxum əmələ gətirilməsinə və bitkinin tam məhv olmasına qədərki dövrdə onun istiliyə, işığa, rütubətə, qida maddələrinə və digər amillərə tələbi dəyişir, bu da onların bioloji xüsusiyyətlərinin əsasını yaradır [4, s.67].

Tədqiqatın təhlili və müzakirəsi

Tədqiqatlara cəlb edilmiş pomidor sortnümunələri bir-birindən təkcə mən-şəyinə görə deyil, həm də bir sıra morfoloji əlamətlərinə eləcə də bioloji və təsərrüfat tezətişkənliyinə görə fərqlənmişlər.

Pomidor sortnümunələrinin becərmə texnologiyasını müəyyənləşdirən əsas faktorlardan biri də bitkinin tipi və boyatma xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Bu baxımdan determinant və ştamptipli nümunələr istər özlərinin böyümə sürəti və intensivliyinə, istərsə də bir çox digər aqrobioloji xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Bitkilərdə gövdənin hündürlüyü sort və növə məxsus əlamət olmasına baxmayaraq, böyümənin intensivliyi becərmə dövründə xarici mühitin təsirindən asılıdır.

Pomidor sortnümunələrinin və hibridlərinin meyvələrinin morfoloji təsviri 1 sayılı cədvəldə göstərilmişdir.

Göründüyü kimi istər determinat, istərsə də ştamptipli nümunələrin bitkilərin-də böyümənin mütləq sürəti, vegetasiyanın müxtəlif dövr fazalarında kəskin artıb-azalır. Belə ki, 9b₃, 90, 4, 111, 114 sayılı sort nümunələrin bitkilərinə əsas zoğların güclü boyatması baş verir. Bu müddətdə böyümənin mütləq sürəti 51,6-69,6 sm arasında dəyişmişdir. Ən zəif boy artımı 92₇, 82 sayılı sortnümunələrində qeydə alınmışdır (32,4-34,4 sm). Əsas zoğlarda çiçək salxımlarının əmələ gəlməsilə əlaqədar determinant tipli nümunələrdə böyümənin intensivliyi yenə də azalır və sonradan isə hiss olunacaq dərəcədə artır. Ümumiyyətlə götürdükdə determinant tipli sortnümunələr arasında vegetasiya ərzində orta böyümə sürətinə görə 90 (WA-63 xy-2 in) hibridi nəzarət sortlara nisbətən daha üstün olmuşdur.

Ştamptipli sortnümünə Volqoqrad 5/95 sortu hesab edilir və hündürlüyü 46,8 sm müşahidə olunmuşdur.

Məlum olmuşdur ki, böyümənin sürətinə görə determinant tipli nümunələr daha məqsədə uyğundur. Sortnümunələrin kolları əsasən orta budaqlanan və orta yarpaqlananıdır. Budaqlanması və yarpaqlanması zəif olan sortnümunələr 92₇, yabanı forma pimpinifolium, 127₁ və nəzarət sortlarla müqayisədə Novıçok və Utro sortları da zəif olanlar qrupuna daxildir.

Orta budaqlanan və yarpaqlanan sort nümunələr ikinci qrupa daxildir. Onlar 100, 121₃, 9b₃, 112, 93, 90, 114, 58, 82 və nəzarət sort Elim sortu olmuşdur.

Üçüncü qrup yüksək budaqlanan, yüksək yarpaqlananıdır ki, bunlar 98, 108, 111, 4 sayılı, orta budaqlanan və yüksək yarpaqlanan qrupa isə 94.87 sayılı sortnümunələr və nəzarət sort kimi Volqoqrad 5/95 sortu daxil edilmişdir.

Yarpağın tipi əsasən sadə olmuşdur. Ancaq iki sortnümunədə yarpağın tipi kartof yarpağına bənzər formada müşahidə olunmuşdur. Bunlar 93 və 82 sayılı perspektiv sortlardır. Nəzarət sort Volqoqrad 5/95 sortunda da eynidir. 112 sayılı hibriddə isə yarpağın forması qarpız yarpağına bənzər formada müşahidə olunmuşdur.

Yarpaq ayasının uzunluğu sortnümunələrdə 4,5-13,3 sm arasında dəyişmişdir. Ən az yabanı pimpinifoliumda (4,5 sm), ən yüksək isə (13,3 sm) 82 sayılı perspektiv sortlarda müşahidə olunmuşdur.

Yarpaq ayasının eni isə 3,2-6,2 sm arasında dəyişmişdir. Belə ki, ən iri yarpaq 93 sayılı sortnümunədə olmuşdur.

Yarpağın səthi əsasən hamar və qırıqlı, yarpaq ayasının dilimliliyi orta qırıqlı və bütöv olmuşdur. Rəngi isə əsasən yaşıl, tünd yaşıl olmuşdur.

Bitkidə çiçək salxımları quruluşuna görə həm seyrək, həm də kompakt şəklin-də olmuşdur. Belə ki, 92₇, pim, 100, 127₁, 112, 94, 93, 90, 114, 58 sortnümunələrində seyrək, 98, 108, 9b₃, 87, 111, 82 sortnümunələrində isə kompakt, Elim, Utro, Volqo-qrad5/95 nəzarət sortlarda seyrək, Novıçok sortunda isə kompakt olmuşdur.

Bu tip salxımlar sadə və mürəkkəb tipli salxımlardır. Salxımın uzunluğu 4,0-18,6 sm arasında dəyişmişdir. Ən qısa salxım yabanı forma pimpinifoliumda, ən uzun salxım isə 92₇, 127₁, 94, 93, 90, 87 sayılı sortnümunələrdə 15,0-18,6 sm arasında, nəzarət sort Novıçokda isə 16,2 sm olmuşdur. Bitkidə salxımların sayı sortnümunələrdə 7-19, nəzarət sortlarda isə 6-11 arasında dəyişmişdir. Salxımların sayı ən çox 94, 87, 4 sayılı sortnümunələrdə (18-19) müşahidə olunmuşdur. Salxımda çiçəklərin sayı fərqli olmuşdur. Belə ki, sortnümunələrdə 3-11, nəzarət sortlarda 4-5 arasında olmuşdur. Ən çox 87 sayılı sortnümunədə müşahidə olunmuşdur.

Beləliklə, bitkinin morfoloji əlamətlərinə görə 4,58,82,90,93,94,108,111,112, 114 sayılı sort nümunələri və hibridləri seçilmiş, nəzarət Novıçok və Utro sortlardan üstün olmuşdurlar.

Az.ETI-nun kataloq sayı	Kolun forması	Kolun uzunluğu, sm-lə	budaqlanması	yarpaqlanması	Yarpağın tipi	Yarpaq ayası-nın uzunluğu	Yarpaq ayasının eni	Yarpaq ayasının dilimli olması	Yarpağın səthi	Saplağın ölçüsü	Yarpağın rəngi	Saxım	Saxımın qurluğu	Saxımın uzunluğu	Bikiyə saxımın sayı	Saxımda çiçəklərin sayı
Nəzarət Volqoqrad 5/95	şəmp	46,8	orta	güclü	kartof formalı	10,0	6,5	orta qırçın	qırıq	2,5	tünd yaşıl	sadə	seyrək	12,8	6	5
St. Elim	determinant	64,0	orta	orta	sadə	7,5	4,3	orta qırçın	z qırıq	1,8	tünd yaşıl	sadə	seyrək	17,5	11	4
St. Novıçok	determinant	44,0	zəif	zəif	sadə	7,2	5,6	bütöv	hamar	2,1	tünd yaşıl	sadə	seyrək	16,2	7	4
St. Utro	determinant	40,5	zəif	zəif	sadə	7,6	4,9	bütöv	hamar	1,5	yaşıl	sadə	seyrək	7,5	8	5
92 ₇	determinant	34,4	zəif	zəif	sadə	12,6	4,7	orta qırçın	hamar	1,6	açıq yaşıl	sadə	seyrək	17,0	7	5
98	determinant	44,8	yüksək	güclü	sadə	8,5	4,0	orta qırçın	hamar	1,8	tünd yaşıl	mürəkkəb	kompakt	14,9	9	6
100	determinant	41,2	orta	orta	sadə	7,0	4,6	orta qırçın	hamar	2,0	tünd yaşıl	sadə	seyrək	9,5	7	5
108	determinant	45,6	yüksək	güclü	sadə	7,0	4,2	orta qırçın	qırıq	2,1	açıq yaşıl	sadə	kompakt	13,9	11	8
4	determinant	61,8	yüksək	yüksək	sadə	10,9	4,5	orta qırçın	hamar	2,0	açıq yaşıl	mürəkkəb	kompakt	10,2	19	5
9b ₃	determinant	60,0	orta	orta	sadə	7,3	4,2	orta qırçın	qırıq	1,6	açıq yaşıl	mürəkkəb	kompakt	13,2	11	4
121 ₃	determinant	43,8	orta	orta	sadə	12,7	5,1	bütöv	hamar	1,7	açıq yaşıl	sadə	seyrək	10,0	11	7
127 ₁	determinant	44,0	zəif	zəif	sadə	12,2	4,2	orta qırçın	hamar	1,9	boz yaşıl	sadə	seyrək	18,6	17	3
87	determinant	51,8	orta	güclü	sadə	12,7	4,4	bütöv	hamar	1,8	tünd yaşıl	mürəkkəb	kompakt	15,6	19	11
90	determinant	69,6	orta	orta	sadə	10,0	4,9	orta qırçın	hamar	1,9	yaşıl	sadə	seyrək	16,4	8	8
93	determinant	45,6	orta	orta	kartof formalı	11,5	6,2	orta qırçın	hamar	2,0	açıq yaşıl	sadə	seyrək	16,5	12	7
58	determinant	46,8	orta	orta	sadə	12,3	5,1	qırçın	qırıq	1,6	açıq yaşıl	sadə	seyrək	12,0	11	4
82	determinant	32,4	orta	orta	kartof formalı	13,3	4,1	bütöv	hamar	1,9	tünd yaşıl	sadə	kompakt	12,0	13	5
94	determinant	51,0	orta	güclü	sadə	10,6	6,1	bütöv	hamar	2,0	açıq yaşıl	buğumlu	seyrək	15,0	18	8
111	determinant	51,6	yüksək	güclü	sadə	7,1	3,9	orta qırçın	qırıq	1,6	tünd yaşıl	mürəkkəb	kompakt	14,6	16	5
112	determinant	42,2	orta	orta	qarpız yarpa- ğına bənzər	8,3	4,1	güclü qırçın	hamar	1,8	açıq yaşıl	sadə	seyrək	7,3	8	6
113	determinant	55,0	zəif	zəif	sadə	7,4	4,6	bütöv	hamar	1,7	yaşıl	sadə	seyrək	7,2	8	5
114	determinant	53,2	orta	orta	sadə	8,9	4,3	orta qırçın	hamar	1,4	açıq yaşıl	sadə	seyrək	12,5	10	7
pimpiniofoliu m	determinant	41,1	zəif	zəif	sadə	4,5	3,2	güclü qırçın	qırıq	0,4	tünd yaşıl	mürəkkəb	seyrək	4,0	7	5

Az ETTI-nin kataloq sayı	kolun forması	kolun uzunluğu, sm-lə	budqlanması	yarpaqlanması	yarpağın tipi	yarpaq ayası-nın uzunluğu	yarpaq ayasının eni	yarpağın dilimli olması	yarpağın səlihi	saplağın ölçüsü	yarpağın rəngi	salkım	salkımın quruluşu	salkımın uzunluğu	bitkidə salkımın sayı	salkımda çiçəklərin sayı
Nəzarət: Volqoqrad 5/	stamp	46,8	orta	güclü	kartof formalı	10,0	6,5	orta qırqıncılı	qırışıqlı	2,5	tünd yaşıl	sadə	seyrək	12,6	6	5
Nəzarət Elim	determinant	64,0	orta	orta	sadə	7,5	4,3	orta qırqıncılı	az qırışıqlı	1,8	tünd yaşıl	sadə	seyrək	17,5	11	4
Nəzarət Novıçok	determinant	44,0	zəif	zəif	sadə	7,2	5,6	bütöv	hamar	2,1	tünd yaşıl	sadə	seyrək	16,2	7	4
Nəzarət Utro	determinant	40,5	zəif	zəif	sadə	7,6	4,9	bütöv	hamar	1,5	yaşıl	sadə	seyrək	7,5	7,5	8
4	determinant	61,8	yüksək	yüksək	sadə	10,9	4,5	orta qırqıncılı	hamar	2,0	açıq yaşıl	mürəkkəb	kompakt	19,2	19	5
58	determinant	46,8	orta	orta	sadə	12,3	5,1	qırqıncılı	qırışıqlı	1,6	açıq yaşıl	sadə	seyrək	12,0	11	4
82	determinant	32,4	orta	orta	kartof formalı	13,3	4,1	bütöv	hamar	1,9	tünd yaşıl	sadə	kompakt	12,0	13	5
87	determinant	51,8	güclü	güclü	sadə	12,7	4,4	bütöv	hamar	1,8	tünd yaşıl	mürəkkəb	kompakt	15,6	19	11
90	determinant	69,6	orta	orta	sadə	10,0	4,9	orta qırqıncılı	hamar	1,9	yaşıl	sadə	seyrək	16,4	8	8
93	determinant	45,6	orta	orta	kartof formalı	11,5	6,2	orta qırqıncılı	hamar	2,0	açıq yaşıl	sadə	seyrək	16,5	12	7
94	determinant	51,0	güclü	güclü	sadə	10,6	6,1	bütöv	hamar	2,0	açıq yaşıl	buğumlu	seyrək	15,0	18	8
108	determinant	45,6	güclü	güclü	sadə	7,0	4,2	orta qırqıncılı	qırışıqlı	2,1	açıq yaşıl	sadə	kompakt	13,9	11	8
127 ₁	determinant	44,0	zəif	zəif	sadə	12,2	4,2	orta qırqıncılı	hamar	1,9	boz yaşıl	sadə	seyrək	18,6	7	3
111	determinant	51,6	yüksək	güclü	sadə	12,7	4,4	orta qırqıncılı	qırışıqlı	1,6	tünd yaşıl	mürəkkəb	kompakt	14,6	16	5
112	determinant	42,2	orta	orta	qarpız yarpağına bənzər	8,3	4,1	güclü qırqıncılı	hamar	1,8	açıq yaşıl	sadə	seyrək	7,3	8	6
114	determinant	53,2	orta	orta	sadə	8,9	4,3	orta qırqıncılı	hamar	1,4	açıq yaşıl	sadə	seyrək	12,5	10	7

Cədvəl 3-də 4 ədəd rayonlaşmış və 18 ədəd yeni, perspektiv pomidor sortnümünələri və hibridlərin meyvələrinin morfoloji göstəriciləri verilmişdir. Öyrənilmiş pomidor sortnümünələrində meyvələrin uzunluğu 0,7 sm-dən (yabanı forma pimpiniellifolium) 5,4 sm-ə (Utro x Marvi) qədər dəyişmişdir. Rayonlaşmış sortlarda meyvənin uzunluğu 2,7 sm-dən (Utro sortu) 4,8 sm-ə (Elim sortu) qədər dəyişmişdir. Sortnümünələrdə meyvənin orta diametri 0,7 sm-dən (yabanı forma pimpiniellifolium) 5,6 sm-ə (Qaratağ-256 x Qumbolt) qədər dəyişmişdir. Rayonlaşmış sortlarda meyvənin orta diametri 2,8 sm-dən (Utro sortu) 4,6 sm-ə (Elim sortu) qədər dəyişmişdir. Meyvələrin ən vacib göstəricilərindən biri onların indeksidir. Qeyd etdiyimiz kimi, meyvələrin formasının, onların saplaqdan ayrılma qüvvəsi və digər fiziki-mexaniki göstəricilər ilə əlaqəsi vardır. Odur ki,

öyrəndiyimiz bütün sortnümünələr bu göstəriciyə görə 4 qrupa bölünmüşdür:

- meyvələri yumru formalı (indeksi 0,70-1,10) olan pomidor sortnümünələri. Bu qrupa 92₁, 100, 9b₁, 114, 90, 111, 4, 94 sayılı sortnümünələr və hibridlər, nəzarət sort Elim və Utro daxildir.
- meyvələri yastı-yumru formalı (indeksi 0,70-1,20) olan pomidor sortnümünələri. Bu qrupa 98, 87, 58 sayılı sortnümünələr və nəzarət sort Volqoqrad 5/95 daxildir.
- meyvələri ovalformalı (indeksi 0,80-1,80) olan pomidor sortnümünələri. Bu qrupa 108, 127₁, 112, 93 sayılı sortnümünələr daxildir.
- meyvələri uzun-yumurtavari formalı (indeksi 1,0-1,3) olan pomidor sortnümünələri. Bu qrupa 1213, 82 və nəzarət sort Novıçok sortu daxildir.

meyvəsıxırdaquşüzümüvariformalı indeksi 0,7
olanqrupayabanı
formapimpiniellifoliumsortnümünəsidaxildir.

sl 3. Pomidor sort sortnümünələrin və hibridlərin meyvələrinin morfo-
i təsviri

Odur ki, pomidor sortlarında meyvələrin saplaq-
dan ayrılma qüvvəsi öyrəni-lərkən məlum olmuşdur
ki, bu göstəricilər əksər sortnümünələr üzrə optimal
İllər üzrə orta
səviyyədə olmuşdur. Bu sortnümünələrin atliliyi çox.

Az. FTTI-nun kataloq nömrəsi	Meyvənin diametri, sm-lə	Uzunluğu, sm-lə	indeksi	Meyvənin forması	Meyvənin rəngi	Meyvənin çatlaması	Meyvənin səlihi	Meyvənin qılıəsi	ətilmə	atliliyi	toxumluluğu	Yuvaları yerləşməsi	Yuvaları sayı
Nəzarət Volqoqrad 5/95	4,4	3,7	0,8	yastı silindrik	açıq qırmızı	yoxdur	az qabırğalı	sap.qopmur	çəhrayı qırmızı	orta	çox	düz dəvil	5
Utro	2,8	2,7	0,9	yumru	qırmızı	az	hamar	sap.qopan	açıq qırmızı	orta	orta	düzgün	2
St.Noviçok	3,2	2,8	1,1	oval məməli	çəhrayı, qırmızı	yoxdur	hamar	sap.qopan	sarı qırmızı	az	az	düzgün	3
St. Elim	4,6	4,8	1,1	yumru məməli	qırmızı	az	hamar	sap.qopınay an	qırmızı	orta	orta	düzgün	4
92 ₇	4,2	3,5	0,8	yumru	qırmızı	yoxdur	hamar məməcikli	sap.az.qopin a-yan	sarı qırmızı	az	çox	düzgün	4
98	3,5	2,7	0,7	yastı yumru	qırmızı	yoxdur	az qabırğalı	sap.qopmur	açıq qırmızı	orta	çox	düzgün	4
100	4,3	3,4	0,8	yumru	açıq qırmızı,sarı ləkəli	yoxdur	hamar	sap.qopan	açıq çəhrayı	ətili	çox	düz dəvil	6
108	2,4	2,2	0,9	az uzunsov	qırmızı	yoxdur	hamar	sap.qopan	açıq qırmızı	orta	orta	düzgün	2
4	5,3	3,9	0,7	yumru bərk	qırmızı	az	az sarı torlu	sap.qopmur	qırmızı	çox	orta	düzgün	4
9b ₃	4,0	3,5	0,7	yumru	açıq qırmızı	yoxdur	az torlu,göy ləkəli	sap.qopan	qırmızı	orta	orta	düzgün	4
121 ₃	3,5	3,5	1,0	az yumurtvari	qırmızı	yoxdur	hamar	sap.qopan	çəhrayı qırmızı	orta	orta	düzgün	4
127 ₁	4,8	4,0	0,8	uzun oval	qırmızı	az	hamar	sap.qopmur	açıq qırmızı	az	çox	düzgün	4
87	3,2	2,8	0,7	yastı yumru	qırmızı	yoxdur	hamar	sap.qopan	qırmızı	çox	orta	düz dəvil	5
90	5,2	3,7	0,7	yumru batıq	qırmızı	yoxdur	qabırğalı	sap.qopmur	qırmızı	çox	çox	düz dəvil	4
93	3,6	3,9	1,8	az ovalvari	qırmızı	az	hamar	sap.qopmur	sarı qırmızı	orta	orta	düzgün	3
58	4,3	5,4	1,2	yastı yumru	qırmızı	az	hamar	sap.qopan	qırmızı	çox	çox	düz dəvil	5
82	3,5	4,7	1,3	uzun yumurtvari	açıq qırmızı	yoxdur	hamar	sap.qopan	açıq qırmızı	az	orta	düzgün	3
94	5,6	4,0	0,7	yumru	qırmızı	yoxdur	qabırğalı, az çilli	az qopan	qırmızı	çox	çox	düz dəvil	7
111	4,8	4,3	0,9	yumru məməcikli	qırmızı	az	hamar, az çilli	az	qırmızı	orta	orta	düz dəvil	8
112	2,3	2,5	1,1	az uzunsov	qırmızı	yoxdur	hamar	sap.qopan	qırmızı	orta	az	düzgün	2
113	3,2	2,9	0,8	az uzunsov	qırmızı	yoxdur	hamar	saplağı qopan	açıq qırmızı	az	orta	düzgün	5
114	4,9	3,7	0,7	yumru	qırmızı	yoxdur	az qabırğalı	sap.qopan	qırmızı	orta	orta	düz dəvil	5

Pomidor sortnümünələrində ümumi məhsuldarlığı
və eləcə də əmtəlik məh-sulun həcmi formalaşdırın
əsas faktorlar sırasına bitkilər üzrətində olan meyvə-lə-
rin sayının, iriliyinin və eləcə də onların həcm və
kütlə eyniliyinin olması daxildir.

Meyvənin rəngi əsasən qırmızıdır, çatlaması yoxdur.
Az çatlayan sortnümünələr 100, 127₁, 93,111,4,58 sayılı
nəzarət sortlardan Utro,Elim sortlarında müşahidə
olunmuşdur.Meyvənin saplaqdan ayrılma qüvvəsinə
təsir göstərən əsas faktorlardan biri,onların kütləsidir.
Kütlə artdıqca, meyvənin saplaqdan ayrılması üçün tələb
olunan qüvvə də artır. Sortnümünələri saplağı qopan və
opmayan qrupa daxil etmək olar.

orta və az, yuvaları isə əsasən düzgün yerləşmişdir.
Toxumluluğu çox olan sortnümünələr 98, 92₇, 100,
pimpinellifolium, 127₁, 90, 94, 58, nəzarət sort kimi
Volqoqrad 5/95, orta toxumlu sortnümünələr 9b₃,
108, 121₃, 114, 93, 87, 111, 94 sayılı perspektiv
sortlar, az toxumlu sortnümünələr isə 112 sayılı və
Volqoqrad 5/95 nəzarət sortu olmuşdur.

Beləliklə, pomidor meyvələrinin morfoloji
əlamətlərinə görə 4,58, 82,87, 90, 93, 94, 108, 112,
1271sayılı sortnümünələri və hibridləri seçilmiş və
nəzarət Utro, Noviçok sortlardan üstün olmuşdurlar
(Cədvəl 4).

Az.ETTI-nun kataloq sayı	Sortnümunələrinn vә hibridlarinn adı	Meyvәnnn indeksi	Meyvәnnn forması	Meyvәnnn rәngi	Meyvәnnn səthi	Ətiliyi	Meyvәdә yuvaların yerləşməsi	Meyvәdә yuvaların sayı	Meyvәnnn toxumluluğu
Nəzarət	Volqoqrad 5/95 sortu	0,8	yastı	açıq qırmızı	qabırğalı,dilimli	orta	düz deyil	5	çox
Nəzarət	Utro sortu	0,9	yumru	qırmızı	hamar	orta	düzgün	2	orta
Nəzarət	Noviçok sortu	1,1	oval az mәмәli	çәhrayı qırmızı	hamar	az	düzgün	3	az
Nəzarət	Elim sortu	1,1	yumru mәмәli	qırmızı	hamar	orta	düzgün	4	orta
4	Arzu sortundan seçmә	0,7	yumru	qırmızı çәhrayı	boz san torlu	çox	düzgün	4	orta
58	Utro x Marvi	1,2	yastı yumru	qırmızı	hamar	orta	düz deyil	5	çox
87	VF-145 B	0,7	yastı yumru	qırmızı	hamar	çox	düz deyil	5	orta
90	WF-63 xy-2 in	0,7	yumru batıq	qırmızı	qabırğalı	çox	düzgün	4	çox
93	(Ottava-36 x 2in) x Ottava-30	1,8	az ovalvari	qırmızı	hamar	orta	düzgün	3	orta
94	Qaratağ-256 x Ottava-30	0,7	yumru	çәhrayı qırmızı	hamar	çox	düz deyil	7	çox
82	Cito x Nөvarası hibrid-5	1,3	uzun, yumurtavarı	açıq qırmızı	hamar	yoxdur	düzgün	3	orta
108	La pimpinellifolium	0,9	az uzunsov	qırmızı	hamar	yoxdur	düzgün	2	orta
127 ₁	Liz.kom.294-Bg-D (DBK ₂)	0,8	uzun oval	qırmızı	hamar	az	düzgün	4	çox
111	Marvi x Utro x Zәrrabi	0,9	yumru mәмәcikli	qırmızı	hamar az çilli	orta	düz deyil	8	orta
112	İlyas x Lalә	1,1	az uzunsov	qırmızı	hamar	orta	düzgün	2	az
114	La pim x Volqoqrad 5/95	0,7	yumru	qırmızı	hamar	orta	düz deyil	5	orta

NӘTİCӘ

Aparılan dörd illik tədqiqat işlərindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, öyrəndiyimiz sortnümunələr və hibridlər biomorfoloji təsərrüfat xüsusiyyətlərinə görə Volqoqrad 5/95, Elim, Noviçok, Utro sortları, Arzu sortundan seçilmiş xətt (4), Utro x Marvi (58), Cito x Nөvarası hibrid-5 (82), VF-145 B (87), WF-63 j-2 in (90), Ottava-36 x 2 in x Ottava-30 (93), Qaratağ-256 x Ottava-30 (94), La pimpinellifolium (108), Marvi x Utro x Zәrrabi (111), İlyas x Lalә (112), La

pimpinellifolium x Volqoqrad 5/95 (114), Liz.kom. 294-Bg-D (DBK₂) (127₁) sayılı sortnümunələr öyrənilmiş, qiymətləndirilmiş və seçilmişdir.

Seçilmiş perspektiv sortlardan Cito x Nөvarası hibrid-5 (82) sayılı Yubiley-60 sortu 2005-ci ildə, Qaratağ-256 x Ottava-30 (94) Azərbaycan-94 sortu adı ilə 2013-cü ildə SNS və mühafizəsi üzrə DK-na təqdim olunmuşdur.

ӘDӘBİYYAT

1. Ş. A. Əliyev – “Tərəvəzçilik” Maarif, Bakı-1988, s. 48. 2. X.T. Abdullayeva, İ. Ş. Əliyeva – “Abşeron bölgəsində pomidorun sortnümunələrinin qiymətli təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və yeni hibrid nəslin alınması”. Azərbaycan Aqrar Elmi j: N 3-4. Bakı-2000,s. 61. 3. X. T. Abdullayeva, Z.İ. Kəmaləddinova – QBTS-da pomidorun perspektiv sortlarının qiymətli-təsərrüfat əlamətlərinin öyrənilməsi. Az. ETTİ-nun elmi əsərlərinin məcmuəsi. Bakı-Qanun-2008, s. 51. 4. X.T. Abdullayeva, İ.Ş. Əliyeva – “Pomidorun seçilmiş kolleksiya nümunələrinin bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətləri”. Azərbaycan Aqrar Elmi j: N 3-4, Bakı-2012, s. 67. 5. Ə.H. Babayev – “Azərbaycanda pomidorun müasir metodlar əsasında seleksiyası”. Bakı-2007 “Qanun” nəşriyyatı, s. 187-191.

Хозяйственно-биоморфологические свойства образцов и гибридов помидоров

И.Ш. Алиева

В статье дана информация о результатах исследовательских работ по изучению ценных биоморфологических хозяйственно свойств у образцов и гибридов помидоров. В результате оценки среди образцов и гибридов были подобраны перспективные сорта. Эти подобранные сорта будут представ-лены в Государственную Комиссию по Испытанию и Хранению Селекционных Достижений.

Ключевые слова: селекция, гибрид, перспективные сорта, био-логические свойства, морфологические признаки.

Agricultural – biomorphological properties of samples and hybrides of tomatoes

İ. Sh. Aliyeva

At the article has been given the information about the results a research on identifying the valuable biomorphological-agricultural properties of the sumples and hybrides of tomatoes. As a result of evaluating the sumple and hybride valuable cultivars has been selected among them. These selected cultivars are going to be presented to state Comission for Testing and Protection of Breeding Achivements.

Key words: plantbreeding, hybrid, perspective cultivars, biological properties, morfological characters.